

DE ROEP VAN HET VOLK

Populisme en de ruk naar rechts

Merijn Oudenampsen

INTRODUCTIE - IN DE BAN VAN HET POPULISME

Nederland is al zo lang in de ban van het rechtspopulisme, dat er sprake is van een zekere gewenning. Alsof het er altijd al is geweest. Sommigen hebben de gewoonte ontwikkeld om routinematig over Wilders-artikelen heen te lezen en hun brein op *stand-by* te zetten als het geblondeerde fenomeen op tv verschijnt. Anderen hebben de neiging het af te doen als een storm in een glas water, een opeenstapeling van mediahypes en politieke relletjes die op zich weinig om het lijf hebben. Inderdaad, de verleiding is groot om het hele circus te laten voor wat het is, om met een frisse dosis Nederlandse nuchterheid over te gaan tot de orde van de dag. Het probleem is echter dat we het rechtspopulisme niet kunnen *wegnegeren*.

Net als het populisme na tien jaar gerust een blijvertje in het Nederlandse politieke landschap genoemd mag worden, zo lijkt ook de verschuiving naar rechts meer dan een kortstondige verschuiving in de machtsbalans. Het is inmiddels geen controversiële uitspraak meer: de Nederlandse maatschappij heeft in de afgelopen jaren een stevige ruk naar rechts ondergaan. Alhoewel de overgrote meerderheid daar *grosso modo* akkoord mee gaat, is het nooit meer dan een achtergrondverhaal geweest bij het verbale geweld rond het islam- en integratievraagstuk. Het gevolg is dat weinigen zich bezig hebben gehouden met de vraag hoe deze verschuiving precies heeft plaatsgevonden, laat staan hoe erop te reageren. Dat wreekt zich in het bijzonder bij links, dat als een murw gebeukte bokser in de ring lijkt te wachten op de bel die het einde van de ronde aankondigt. Politiek en journalistiek haasten zich nog immer gedwee van de ene Wilders-polemiek naar de andere en het linkse weerwoord beperkt zich veelal tot *damage control*.

Er is natuurlijk de strategie van het politieke establishment – de gevestigde partijen – tegen het alarmisme van Wilders en de zijnen. Deze ligt in het verlengde van de gangbare polderreflex, dat van de boel de boel houden en de lieve vrede bewaren, al heen en weer schipperend tussen een belerend moralisme, als Wilders ‘toch echt’ te ver gaat, en een zalvende schulderkenning, als men het eigen falen op het gebied van integratie weer eens hartgrondig erkent. Om het extremisme de wind uit de zeilen te nemen worden ondertussen stilzwijgend grote delen van het programma van

populistisch rechts in afgezwakte vorm overgenomen. Het politieke centrum, elastisch als het is, buigt naar rechts. Dan is er nog het rituele offer op zijn tijd, zoals het laten vallen van minister Ella Vogelaar, dat de bloeddorst bevredigt en de gemoederen kalmeert. Polariseren is bij deze hele operatie natuurlijk uit den boze, deëscaleren en neutraliseren is het devies. De afgedwaalde schapen moeten teruggelokt worden naar de kudde. Deze sussende houding en de algemene neiging om het rechtspopulisme af te doen als een onderontwikkelde vorm van politiek, een duveltje dat men weldra weer in de doos kan krijgen, heeft de plaats ingenomen van werkelijk strategische analyse over de opkomst van nieuwrechts in Nederland. De resultaten tot nu toe zijn bekend, en zouden te denken moeten geven.

Het is haast onmogelijk om iets te zeggen over populisme in Nederland zonder eerst met een plaatsbepaling te komen ten opzichte van het fenomeen Wilders. Laten we beginnen met de observatie dat Geert Wilders tegelijkertijd teveel en te weinig wordt aangerekend. Teveel, aangezien de fascinatie met de persoon Wilders – en zijn geblondeerde kapsel – velen ertoe heeft verleid om het rechtspopulisme en Wilders als synoniemen van elkaar te zien. Alsof Wilders de totaalervaring is, en niet slechts het meest recente en zichtbare onderdeel van een rechtse stroming die in de afgelopen tien jaar de toon heeft gezet in de Nederlandse politiek. De continuïteit en consistentie in thematiek, strategie en politieke beeldvorming van deze brede nieuwrechtse stroming sinds Fortuyn wordt nogal eens over het hoofd gezien. De media hebben een sleutelrol gespeeld in de opkomst van nieuwrechts: er is het activisme van *De Telegraaf*, *Elsevier* als rechts clubblad, *HP/de Tijd* en haar nog voortdurende flirt met het Fortuynisme, denk aan rechtse blogs zoals *GeenStijl* en het ontstaan van een breed gedragen rechtse blogcultuur op het internet, denk aan rechtse columnisten zoals Theodor Holman, Max Pam, Leon de Winter (een drie-eenheid door Jan Blokker op gevatte wijze uitgeroepen tot ‘Wij, het Volk’), denk aan de neoconservatieve intellectuelen in Leiden: Paul Cliteur, Afshin Ellian, Andreas Kinneging, Joshua Livestro en hun kortstondige avontuur met de *Opinio* onder leiding van de neoconservatieve ex-*Trouw* redacteur Jaffe Vink, denk aan Afshin Ellian’s politieke adoptie van Ehsan Jami, denk aan de Edmund Burke Stichting van Bart Jan Spruyt, aan de wegbereiders H.J. Schoo, Frits Bolkestein en Wim Couwenberg. In het kort is nieuwrechts, in tegenstelling tot links, een actieve en vormende kracht die zich grondig heeft vernieuwd in de afgelopen jaren en die nog steeds vrolijk aan de weg timmert. Het is natuurlijk verre van een homogene beweging, maar het heeft niettemin een zekere politieke samenhang rond de overbekende thema’s: integratie/islam, vrijheid van meningsuiting, veiligheid, het spookbeeld van de linkse elite, en klimaatverandering als samenzwering van de milieubeweging. Wilders is daarmee verre van een totaalervaring. Zijn electorale succes is gebaseerd op een veel breder succes van nieuwrechts in het bespelen van de politieke actualiteit, en het creëren van een rechtse ‘*common sense*’, een geaccepteerde visie op de werkelijkheid waar Wilders alleen nog maar aan hoeft te refereren.

Aan de andere kant krijgt Wilders te weinig krediet voor zijn inspanningen. Want het politieke aspect van zijn interventies wordt nogal onderschat. Al staat bijna het hele politieke spel in het teken van de dreiging die uitgaat van het rechtspopulisme, toch lijken nog steeds weinig mensen datzelfde populisme als politieke kracht serieus te nemen. Dit komt het meest duidelijk naar voren in de (weinig productieve) diskwalificatie van populisme als demagogie, simplisme, onderbuikpolitiek, schreeuwerigheid en wat dies meer zij. Het woord populist wordt in veel gevallen gebruikt als een simpel scheldwoord, wat eerder het gebrek aan intelligentie aantoont van degene die het in de mond neemt, dan degene die ervan beschuldigd wordt. Het levert tenslotte niet veel meer op dan morele zelfbevredestiging. Een andere opmerkelijke gemeenplaats over het populisme, is dat het simpelweg 'u vraagt, wij draaien' betekent, 'roept u maar'. Een soort van directe (onderbuik)democratie. Vooral politici laten zich op deze manier laatdunkend uit over het populisme. Allereerst is dat opmerkelijk omdat deze beschuldiging overduidelijk maakt wat de democratieopvatting is van de gevestigde politiek: u stemt, wij bepalen. Het is natuurlijk stiekem geen nieuws dat de democratie altijd een *geleide* democratie betekent,¹ het is alleen enigszins naïef dat expliciet te maken in de verwachting dat het iemand motiveert om op je te stemmen. Ten tweede is het opmerkelijk, omdat men blijkbaar de populisten op hun woord gelooft als die stellen dat zij zeggen wat het volk denkt, waardoor Wilders en nieuwrechts zich ongestraft kunnen presenteren als de democratische oppositie en de gevestigde politiek als volksvreemd kan worden weggezet. In de onderstaande tekst zal ik proberen te laten zien dat deze 'u vraagt, wij draaien'-visie op Wilders, ons compleet het zicht ontnemt op waar we ons qua politieke strategie druk om zouden moeten maken: het vormende en scheppende karakter van de politiek van nieuwrechts.

POPULISME VERSUS POSTPOLITIEK

Er is natuurlijk iets specifiek Nederlands aan het Nederlandse populisme. Zo kunnen we het Nederlandse populisme niet los zien van het trauma van de opeenvolgende politieke moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh. Het spreken van Verdonk over de koers van haar nieuwe beweging ('niet links, niet rechts, maar recht vooruit') of Wilders' geklaag over demonisering, is de strategische herhaling van Fortuyn. De respons is immanent en bijna pathologisch. Hetzelfde geldt voor Wilders' film *Fitna* of Ehsan Jami's *An interview with Muhammed*, de impact die ze hebben is te danken aan het feit dat ze een remake zijn van Theo van Goghs *Submission*. Zout in de wonde. Maar om het Nederlands populisme als een puur Nederlands fenomeen te zien – het trauma van een dubbele politieke moord dat nog steeds niet geheel verwerkt is – betekent het negeren van de politieke, historische en geografische reikwijdte van de populistische politiek. In het bijzonder in het laatste decennium zijn we getuige geweest van een spectaculaire opkomst van populistische partijen in grote delen van

Europa. Reden voor onderzoekers om te spreken van een populistische tijdgeest.² Het lijkt daarom goed om eerst de bredere context te belichten waarin populisme zo succesvol is, waarna ik later zal overgaan op een verkenning van het Nederlandse populisme. Ik zal daarbij voornamelijk gebruik maken van het werk van denkers als Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Stuart Hall en Antonio Gramsci.

De veel voorkomende opinie in Nederland is dat het populisme gelijk staat aan een nieuwe vorm van Hollanditis: het is een tijdelijke en lokale afwijking. Wie een blik over de grenzen werpt, naar Oostenrijk (eerst Haider, nu Strache), Italië (Berlusconi en zijn Forza Italia), België (Vlaams Belang), Frankrijk (Le Pen), Zwitserland (de Sweizerische Volkspartei die het minaretten-referendum heeft geïnitieerd), Denemarken (de Dansk Folkeparti) en grote delen van Oost-Europa, moet het omgekeerde concluderen. Het gaat hier niet om een beperkt en tijdelijk fenomeen, maar om een wijdverspreide herinrichting van het politieke landschap. Het werk van de Belgische filosofe Chantal Mouffe biedt een mogelijke verklaring voor deze politieke aardverschuiving.

De these van Chantal Mouffe is dat de aanleiding voor de recente opkomst van populistische bewegingen in Europa gelegen is in de 'postpolitieke' aard van de hedendaagse liberale democratie. Na de val van de Berlijnse muur en de bekering van de sociaaldemocratie tot het neoliberalisme onder het vaandel van de Derde Weg, verdween de polariteit tussen links en rechts, voorheen de dominante tegenstelling in de politiek. Het was de tijd dat Francis Fukuyama op fameuze wijze verklaarde dat het einde van de geschiedenis was aangebroken. Nederland krijgt als vroege vogel een eervolle vermelding, omdat hier de geschiedenis volgens Fukuyama nog vroeger dan elders zogenoemd was 'afgelopen'. Zijn uitspraak bezegelde de triomf van het liberalisme over al haar tegenstrevers, in het bijzonder over links. Linkse ideologische veren werden uitgeplukt, ingelijst en weggezet. Dit was het begin van het postpolitieke tijdperk, aldus Mouffe, waar botsende ideologieën plaats maakten voor een overlegstructuur van verlichte technocraten. Het 'politieke bedrijf' bedrijft inmiddels geen politiek meer, maar management.

Dit verdwijnen van het politieke uit de politiek wijt Mouffe aan de beperkingen van het liberale gedachtegoed. Grof gezegd is de liberale opvatting over economie dat sociale harmonie en *the greatest good for the greatest number* voortkomen uit de vrije concurrentie tussen individuen. De liberale opvatting over politiek is zeer vergelijkbaar. Het optimale politieke eindresultaat komt voort uit de vrije concurrentie van belangen en argumenten. Hieruit zou een rationele consensus moeten volgen die voor iedereen gezamenlijk het beste resultaat oplevert. Een van de grote problemen van deze visie is volgens Mouffe dat uitgegaan wordt van een rationele politiek van nutsmaximalisatie. Zowel kiezers als politici zouden handelen vanuit hun rationeel doordachte belangen. De politici moeten daarvoor hun emoties, ethiek, moraal en religie thuis laten, in de privé-sfeer. Zij worden geacht slechts rationele onderhandelaars te zijn. Binnen de politieke arena hoeft men slechts overeenkomst te bereiken over technische en procedurele kwesties. Het gevolg is dat de meest heikele identiteitskwesties buiten de politiek worden gehouden,

zoals Mouffe illustreert aan de hand van de toonaangevende liberale filosoof Rawls: ‘Rawls legt uit dat een “liberaal perspectief de meest verdeling zaaïende issues van de politieke agenda verwijdert.” Wat is dit anders, dan het trekken van een grens tussen wat bespreekbaar is in een liberale samenleving en wat niet bespreekbaar is?’³

In Nederland kennen we deze tendens natuurlijk al langer dan vandaag. De liberale opvatting van consensuspolitiek is hier sinds de Wassenaar-akkoorden zo sterk ingeburgerd dat het inmiddels tot de volksaard wordt gerekend: het poldermodel, gelegitimeerd met mythische verwijzingen naar het ontstaan daarvan in de strijd tegen het wassende water. De vaststelling dat er in het liberale gedachtegoed een onvermogen besloten ligt om met conflicten om te gaan, is een interessant punt, zeker als we het Nederlandse voorbeeld van het integratiedebat erbij halen. Wat Rawls betitelt als het van de agenda verwijderen van de meest verdeling zaaïende issues, noemt Paul Scheffer de ‘cultuur van vermijding’, die het in Nederland onmogelijk maakte om met migratie en integratie om te gaan. Over het algemeen wordt ‘links’⁴ verantwoordelijk gesteld voor het bagatelliseren van de integratieproblematiek (dat terwijl toch het CDA tot de arbeidsmigratie heeft besloten en ook sindsdien het grootste deel van de tijd de touwtjes in handen heeft gehad). Mouffe beargumenteert op overtuigende wijze dat conflictvermijding eigen is aan de liberale opvatting van politiek.

De beperking van democratie tot een geheel van neutrale procedures, de transformatie van burgers in politieke consumenten en de liberale nadruk op de ‘neutraliteit’ van de staat, heeft de politiek ontdaan van alle substantie, aldus Mouffe. Politiek is veel meer dan het publieke management die het na de val van de muur en de introductie van de Derde Weg – zoals in Nederland onder Paars –verworden is. Politiek is ontologisch, in de zin dat mensen politiek gebruiken als identificatieproces. Elke politieke gemeenschap formuleert een ‘wij’ – een zelfbeeld – en daarmee tevens een ‘zij’ – een beeld van de ander. Omdat de postpolitieke consensusdemocratie geen ruimte biedt voor emotie, voor conflict en voor identificatie langs ideologische (links-rechts) tegenstellingen, volgt steevast een emotionele herleving van politiek op andere terreinen: langs etnische, religieuze en nationalistische lijnen. Het gevolg van ‘het einde van de geschiedenis’ is dat een botsing der ideologieën ingeruild voor een botsing der beschavingen. De conclusie die we kunnen trekken uit de analyses van Chantal Mouffe is dat links zich opnieuw moet uitvinden door het in ere herstellen van een ideologische conflictpolitiek, die de links-rechts tegenstelling rond sociaal economische thema’s weer tot de centrale politieke scheidslijn maakt.

Het succes van het rechtspopulisme in Nederland heeft de conflictmijdende etiquette van de consensuspolitiek duidelijk doorbroken. Zo zien we dat het inmiddels opeens weer oké is om te polariseren en politieke tegenstellingen aan te scherpen. De strategische fout die de PvdA daarbij maakt, is dat zij gedwee het rechtspopulisme volgt in het definiëren van cultuur als belangrijkste polarisatiethema. Zij laat daardoor de politieke agenda bepalen door rechts. Een goede illustratie is een interview met oud-partijleider Wouter Bos, in *de Volkskrant* op 1 maart 2008. Hij bekritiseert opiniemakers die zich zorgen maken

over het klimaat van etnische en religieuze polarisatie: 'In het debat over integratie hoor ik voortdurend mensen roepen dat er minder gepolariseerd moet worden. Ongelooflijk. Mijn stelling is: ophouden met dat gezeur over de toon van het debat! Geen emancipatie zonder polarisatie. De emancipatie van de arbeider, de vrouw, en de homoseksueel is alleen mogelijk geweest dankzij polarisatie. Het is klassiek marxistisch: thesis-antithesis-synthesis.'⁵ Deze politieke toenaderingsstrategie van de PvdA tot de PVV werd verder uitgewerkt in het offeren van Vogelaar en de daaropvolgende integratienota van 2009, die opviel door haar harde toon. Volgen we de analyse van Mouffe, dan zou een linkse politiek juist het dempen van religieuze en culturele polarisatie moeten inhouden en het aanzetten van polarisatie op sociaal economische thema's.

Voor haar kritiek op het liberalisme is Mouffe schatplichtig aan het werk van Carl Schmitt, een controversieel Duits rechtsgeleerde (Schmitt staat bekend als 'kroonjurist' van het Nazi-regime, hij was in het begin van de jaren dertig de belangrijkste jurist in Nazi-Duitsland). Schmitt was een fervent criticus van de liberale conceptie van politiek. Hij stelde dat de tendens in de liberale politiek om conflict onder het tapijt te vegen, om conflicten 'te deëscaleren en te neutraliseren', in feite een poging is om de politiek zelf om zeep te helpen. Conflict is eigen aan de politiek, volgens Schmitt, en een inherent menselijke eigenschap. Het ligt in de menselijke aard om groepsidentificaties te creëren op basis van het onderscheid tussen vriend en vijand, wij en zij. In dat onderscheid ligt volgens Schmitt dan ook de essentie van de politiek, en deze tegenstelling zal altijd weer terugkomen hoezeer de liberale democratie ook probeert haar weg te moffelen. Deze vijand hoeft geen directe bedreiging te zijn:

De politieke vijand hoeft niet moreel slecht te zijn en niet esthetisch lelijk; het is niet nodig dat hij als economische concurrent optreedt, en het kan misschien zelfs voordelig zijn om zaken met hem te doen. Hij is immers enkel de andere, de vreemde, en tot zijn essentie behoort niets anders dan dat hij in een bijzonder intensieve zin existentieel iets anders en vreemds is, zodat in het uiterste geval conflicten met hem mogelijk zijn.⁶

Waar Schmitt dus op wijst, is dat een politiek die zich baseert op conflicterende collectieve identiteiten, krachtiger en verleidelijker is dan een politiek die zich baseert op een liberale rationele consensus, gewoonweg omdat conflict, samen met passie en emotie, een natuurlijk onderdeel uit maakt van de politiek. Nu kan conflict bij Schmitt zeer extreme vormen aannemen, wat dan ook de reden is dat hij als een 'gevaarlijk denker' geboekstaafd staat. De alledaagse vijand bij Schmitt, waarmee men zaken kan doen maar die simpelweg 'existentieel' anders is, kan desgewenst snel afglijden naar een 'totale vijand'. Deze laatste figuur is een absoluut kwaad, waar tegenover juridisch en moreel handelen niet meer genoodzaakt is, waar niet mee gepraat wordt, maar die men juist *moet* demoniseren. Het is een kwestie van overleven geworden. In de tijd van Schmitt waren het op de eerste plaats de communisten en in de tweede plaats de

Joden die op een dergelijke wijze ontmenselijkt en gedemoniseerd werden. De totale vijand legitimeerde een totale oorlog. De totale oorlog maakte het volgens Schmitt noodzakelijk de uitzonderingstoestand uit te roepen en te regeren per nooddecreet, waardoor de uitvoerende macht alle macht van wetgevende en rechterlijke macht naar zich toe kon trekken. De rechtsorde wordt buiten spel gezet. Daarnaast maakte de totale oorlog het gehoorzamen aan internationale verdragen overbodig.

Schmitt wordt heden ten dage op verschillende manieren gelezen. Chantal Mouffe probeert lessen te trekken uit zijn kritiek op het liberalisme en de inherent menselijke neiging tot conflict zonder te vervallen tot Schmitts verabsoluteerde vriend-vijand denken. Zo domesticert Mouffe Schmitts vijand tot een te respecteren tegenstander – Schmitts antagonisme wordt Mouffe's agonisme – en stelt zij dat conflict altijd moet plaatsvinden binnen bepaalde gedeelde kaders, waardoor de rechtsorde intact blijft. Schmitt wordt echter ook vanuit rechts gelezen. Auteurs zoals Simon Critchley wijzen op de invloed van Schmitt op de politiek van het neoconservatieve kamp, waarbij nu de islam als totale vijand is heruitgevonden. Critchley stelt dan ook: 'bepaalde mensen in de regering Bush hebben hun Carl Schmitt gelezen.'⁷ Het lijkt er inderdaad verdacht veel op alsof de regering Bush na 9/11 het werk van Schmitt als politieke handleiding heeft gebruikt. Schmitt naar de letter, dat is de lijfspreuk *You're either with us or against us*, vriend of vijand, met het moslimfundamentalisme als absoluut te verdelgen kwaad. Een vijand waar men niet mee praat, maar die men martelt. In de 'War on Terror' is bovendien de uitbreiding van de uitvoerende macht in allerlei noodwetgeving, ten koste van de wetgevende en rechterlijke macht, een constante geweest. Het komt dan ook niet als een verrassing dat Schmitts naam veel genoemd wordt in het neoconservatieve kamp in de Verenigde Staten, en ook met instemming wordt geciteerd door Nederlandse neocons als Afshin Ellian en Bart Jan Spruyt.⁸ Ook het 'Schmittiaans regeren' per nooddecreet en uitzonderingstoestand, komt herhaaldelijk terug bij zowel de LPF als Geert Wilders.⁹

Maar de centrale overeenkomst tussen de politiek van Schmitt en die van populistisch rechts ligt toch wel in het geloof in de noodzaak van het creëren van vijandbeelden. Zo is het Nederlandse 'volk' opnieuw uitgevonden met behulp van een dubbele vriend-vijand tegenstelling. Enerzijds wordt een gecanoniseerd blank 'wij' afgezet tegen een uitgeburgerd 'zij' van allochtonen en moslimterroristen. Anderzijds wordt het 'volk' gedefinieerd in tegenspraak tot de liberale elite in politiek en media, die als 'links' wordt weggezet. De nieuwe dominante politieke scheidslijn die het rechtspopulisme met succes heeft weten te creëren is die van het 'recht voor zijn raap' rechtspopulisme tegen de consensuele polderaanpak van de postpolitieke elite.

POPULISME EN DE KLOOF TUSSEN BURGER EN POLITIEK

Hiermee zijn we aangekomen bij het populisme zelf. Laat ik beginnen met het geven van een korte definitie: populisme is een politiek die zich beroept op het volk en zich

keert tegen het establishment. Met dat ‘volk’ is bij het populisme echter iets bijzonders aan de hand, het is namelijk nooit gelijk aan de gehele politieke gemeenschap, er worden altijd groepen van uitgesloten, om te beginnen natuurlijk de elite. Juist in het opsplitsen van de politieke gemeenschap in verschillende delen, schuilt de essentie van het populisme, zo stelt de filosoof Ernesto Laclau in zijn boek *On Populist Reason*:

Een institutioneel discours probeert de grenzen van de discursieve formatie overeen te laten komen met de grenzen van de gemeenschap. [...] Het tegenovergestelde vindt plaats in het geval van populisme: een front splijt de samenleving in twee kampen. Het “volk”, in dit geval, is minder dan de optelsom van de leden van de gemeenschap: het is een deelcomponent dat er niettemin naar streeft om gezien te worden als de enige legitieme totaliteit.¹⁰

Laten we een actueel voorbeeld erbij nemen. In de Amerikaanse verkiezingen van 2008 waren we getuige van twee verschillende manieren om zich op het volk te beroepen. Een voorbeeld van een institutioneel discours was de campagne van Barack Obama. Hij appelleerde in zijn speeches aan de gehele Amerikaanse bevolking, met de American Dream als verenigend symbool. Op zijn website waren stickers te verkrijgen: ‘Latino’s voor Obama’, ‘homo’s voor Obama’, ‘hondeneigenaren voor Obama’, ‘labour voor Obama’, ‘boeren voor Obama’, je kan het zo gek niet bedenken of er was wel een sticker of Facebook-groep van te vinden. Hij probeerde zoveel mogelijk verschillende identiteiten aan zich te binden en sloot niemand bij voorbaat uit. Aan de andere kant van het politieke spectrum, beriepen de Republikeinen John McCain en Sarah Palin zich ook op het Amerikaanse volk, maar op een radicaal andere wijze. Zij spraken over *The Real America* (vergelijkbare concepten zijn *Small Town America*, *the Heartland*, *the Silent Majority*) dat werd afgezet tegen het onechte Amerika, dat van de *liberal elite*. Dezelfde techniek gebruikt de huidige Tea Party beweging. Wat we hier zien is de populistische logica, waarbij een deelcomponent (het pure, onbezoedelde rurale of suburbane Amerika) een symbool wordt en als plaatsvervanger dient voor Amerika als geheel. De logische conclusie van dit type discours, is dat bepaalde delen van de gemeenschap uitgesloten worden van het ‘volk’ en daarmee van politieke legitimiteit.

Dezelfde typisch populistische operatie vindt plaats bij het appèl op virtuele categorieën als ‘de man op straat’, ‘de gewone mensen’, ‘Jan met de Pet’, of ‘de hardwerkende Nederlander’. Het zijn symbolische elementen die als een *stand-in* functioneren voor de politieke gemeenschap als zodanig en in oppositie staan tot andere elementen (bijvoorbeeld de linkse elite en de moslimmigranten of de uitkeringstrekkers en profiteurs) die worden uitgesloten van politieke legitimiteit. Een illustratie van deze frontendynamiek binnen het Nederlandse populisme is de ‘Twee Nederlanden’-toespraak van Geert Wilders bij de bespreking van de Algemene Begrotingen van 2009, waarin hij het ‘rijk van Balkenende’ uitroept tot een ‘Rijk van Twee Nederlanden’, dat van de subsidieslurpende grachtengordel-elite met haar kleffe

vriendjes tegen de hardwerkende gewone mensen die de gevolgen van het falende ‘multikul’-beleid van de elite voor hun kiezen krijgen:

Het rijk van Balkenende is een koninkrijk van twee Nederlanden. [...] Aan de ene kant onze elite, met haar zogenaamde idealen. Van een multiculturele samenleving, de megahoge belastingen, van de waanzinnige klimaathysterie, van de onstuitbare islamisering, van de Brusselse superstaat en de zinloze ontwikkelingshulp [...] Het is de linkse grachtengordel en zijn kleffe vriendjes. Het andere Nederland bestaat uit de mensen die de rekening moeten betalen. Letterlijk en figuurlijk. Die beroofd en bedreigd worden. Die zuchten onder de overlast van de straatterroristen, die zuchten onder de hoge belastingen en verlangen naar een sociaal Nederland. Het zijn de mensen die ons land hebben opgebouwd.¹¹

Een front split de samenleving in twee kampen, zoals Laclau het verwoordt. Er is het Nederland van de linkse elite en dat van de gewone belastingbetalende mensen: het volk. Het is wat Laclau benoemt als ‘het plebs’ – een relatief uitgesloten en ondergewaardeerd deel van de gemeenschap – dat wordt uitgeroepen tot het enige legitieme ‘populus’. Het front dat via deze techniek wordt geproduceerd tussen elite en volk, is wat Laclau de *internal frontier* noemt.

Dit laatste begrip vertoont een interessante gelijkenis met het Nederlandse idee van de kloof tussen burger en politiek. Het is in Nederland een veelgehoorde opvatting: de gegroeide kloof tussen burger en politiek is de oorzaak van de opkomst van het populisme. Laclau’s analyse wijst echter op een omgekeerde relatie: het populisme is niet zozeer een expressie van deze kloof, maar draait er juist om deze kloof te produceren. Denk aan hoe Geert Wilders en Rita Verdonk geen gelegenheid voorbij laten gaan om te laten zien dat zij niet van de Haagse kaasstolp, de Haagse praot of de Haagse mores zijn, en tegelijkertijd voortdurend hameren op de afstand tussen de realiteit waarin bestuurders leven en de ‘realiteit op straat’, wat deze ook moge zijn. Het staat in scherpe tegenstelling tot wat sommige auteurs denken over populisme, namelijk dat populistische de kloof tussen burger en politiek willen terugdringen en voorstanders zijn van een vorm van directe democratie.¹² De manier waarop Wilders zijn partij heeft ingericht, zonder enige interne partijdemocratie, of de opmerking van Kay van der Linde, voormalig spindoctor van Rita Verdonk en Pim Fortuyn, ‘wat mensen werkelijk willen is een verlichte dictator’,¹³ laat zien dat de populistische democratieopvatting zeer ambigu en contradictoer is.

Laten we nog wat dieper gaan. Volgen we de gedachtengang van Laclau verder, dan kan de kloof tussen burger en politiek per definitie nooit helemaal opgeheven worden. De samenleving is in zijn ogen niet totaliseerbaar: zij is niet netjes samen te vatten tot universele gemene delers, niet te versimpelen tot een reeks van sociale klassen met bijbehorende behoeftes en eisenpakketten: dé samenleving bestaat immers niet,

zo stelt hij in een linkse variant op Thatchers beroemde slogan. Het gevolg is dat de samenleving ook nimmer geheel te representeren is. Er zijn dus altijd politieke eisen (*democratic demands* aldus Laclau) vanuit de bevolking die buiten de boot vallen, die niet politiek gerepresenteerd worden. Zolang deze politieke onvrede los van elkaar bestaat (zolang ze 'differentieel' behandeld wordt, in de woorden van Laclau), is er niets aan de hand. In andere woorden, zolang de kloof tussen burger en politiek bestaat uit een heleboel verschillende van elkaar gescheiden 'singuliere' kloofjes, komt kan deze onvrede zich niet kristalliseren. Zolang de onvrede over files zich niet mengt met die van de achterstandswijken, of die over bureaucratisering los staat van de criminaliteit. Politieke onvrede is dan verdeeld over de samenleving maar vindt geen kristallisatiepunt. Echter zodra een reeks van eisen onvervuld blijft en er een onderling verband wordt gecreëerd tussen deze eisen (wat Laclau de *chain of equivalence* noemt) door middel van een politiek discours, dan kan het gebeuren dat één van die eisen zich opwerpt als een symbool voor alle andere onvervulde eisen. Dit is het populistische moment, in de theorie van Laclau. Populisme draait dus om het transformeren van singuliere kloofjes tussen de burger en de politiek tot één collectieve kloof, een kristallisatiepunt van politieke onvrede.

Denk hierbij aan de manier waarop het integratiethema met zeer verschillende betekenissen wordt beladen als symbool van een grotere onvrede richting de politiek: falende overheidsbureaucratie, een welvaartsstaat die niet langer voor 'gewone mensen' is maar alleen voor allochtonen en de linkse cultuur-elite, agressie jegens vrouwen en homo's (denk aan de explosieve kracht van Ayaan Hirschi Ali of aan hoe Pim Fortuyn zijn homoseksualiteit profileerde ten opzichte van moslims), denk aan de zorgen rond criminaliteit en de 'te softte' rechtsgang, de problematiek in de achterstandswijken en de stedelijke vernieuwing, et cetera. In veel gevallen zijn het thema's die niet persé met integratie te maken hebben, maar die wel met het thema resoneren. De populistische techniek draait om het 'opladen' van een persoon of een issue met dergelijke symbolische connotaties. Daarvoor worden meerduidige symbolen gebruikt, die Laclau *empty signifiers* noemt.

De zogenaamde vaagheid van het populistische discours is dus niet een toonbeeld van haar onderontwikkeling. Populisme kan in al haar vaagheid juist een zeer geavanceerde techniek zijn die als doel heeft om een zeer heteroog electoraat aan elkaar te binden, met zeer heterogene verlangens. Denk aan de trotse manier waarop Kay van der Linde verhaalde over het succes van Rita Verdonk als 'gebakken lucht'. Juist als populisten te concreet worden en gaan praten in termen van specifieke beleidsmaatregelen in plaats van de symboolpolitiek die zij normaal bedrijven, bestaat er de kans dat zij grote delen van hun electoraat van zich vervreemden. Was het toeval dat in de tijd dat Rita Verdonk de filebestrijding als haar belangrijkste thema verkoos, zij een grote daling in de peilingen meemaakte?

De filosofie van Laclau leidt naar de conclusie dat populisme niet zozeer draait om het gehoor geven aan de volkswil, die is namelijk grotendeels virtueel. Het gaat eerder om het vormgeven aan het volk en de volkswil, door middel van beeldvorming en symboolpolitiek. Ten eerste door negatieve identificatie, het buitenplaatsen van

groepen uit de gemeenschap, de zogezegde ‘constitutive outside’. Het volk vormt zich door de diskwalificatie van bepaalde groepen, door te bepalen wat het *niet is*. Het zich afzetten tegen de ‘vervreemde grachtengordelelite’ en de Ander – de vijand, in ons geval Marokkaan of Moslim – verschaft een identiteit aan een anders vormloos en zeer heterogeen Wilders-electoraat dat in positieve zin geen duidelijke ideologie of beleidsvoorkeur deelt. Daarnaast draait de symboolpolitiek van het populisme in positieve zin om de toe-eigening en politisering van culturele symbolen die dit begrensde idee van ‘het volk’ zouden kunnen uitdrukken: het door de elite bedreigde Sinterklaasfeest waar Verdonk aan refereerde in de oprichtingstoespraak van TON, het pastorale polderlandschap in Wilders zijn promotiefilms, of de tulpen in het logo van EénNL, tot en met de overname van vrouwenemancipatie en homo-rechten als rechtse anti-Ander stokpaardjes. Het is het middel voor een deelcomponent van de gemeenschap, om zich de titel van enig ware Nederlands ‘volk’ toe te eigenen.

Tot op dit punt hebben we aan de hand van het werk van Chantal Mouffe en Ernesto Laclau het populisme enigszins getheoretiseerd en in verband geplaatst met de post-politiek. Het werk van Chantal Mouffe biedt een suggestieve verklaring voor de reikwijdte van de opkomst van populistische politiek in Europa. Daarnaast kunnen we aan de hand van het werk van Laclau zien dat populisme niet perse onderontwikkeld is en draait om het creëren van een kloof tussen burger en politiek, in plaats van het opheffen daarvan. In de volgende pagina’s zal ik verder ingaan op het vormende karakter van de populistische politiek.

‘IK ZEG WAT IK DENK EN U DENKT WAT IK ZEG’ - DE ROL VAN INTERPELLATIE

Zoals hierboven al beargumenteerd, schuilt er een zekere paradox in de typisch populistische stelling dat men gehoor geeft aan de stem van het volk. Want wat dat volk precies is, blijft onduidelijk. Het ene moment is het de ‘man op straat’ die weet wat er speelt in zijn buurt, het volgende moment zijn het de ‘gewone mensen’, even later is het Jan met de Pet, Truus met de Krulspelden of de hardwerkende Nederlander die zucht onder de belastingdruk. Al deze retorische figuren maken duidelijk dat populisten niet slechts luisteren naar het volk, maar het volk ook creëren, in beeldvorming, naar gelang hun eigen politieke belangen.

Dick Pels heeft een treffende beschrijving van dit mechanisme gegeven.¹⁴ Hij maakt daarvoor een vergelijking met de economie en weerspreekt het idee dat de klant koning is. Daarvoor haalt hij het boek *Het Boodschappenbolwerk*¹⁵ van marketingman Frits Kremer aan:

Iedere ondernemer weet dat de behoeften van consumenten tot op zekere hoogte kunnen worden gevormd en gestuurd. Een zelfbewuste merkenpolitiek

gaat er dan ook van uit dat niet de vraag het aanbod bepaalt maar het aanbod de vraag. Een echt merk verschuilt zich niet achter de mythe van de soevereine consument. Het zendt een krachtige eigen boodschap uit, met de ambitie om de aarzelende consument te overtuigen of in elk geval te verleiden.¹⁶

De markt is dus niet alleen maar democratisch maar ook top-down en paternalistisch, aldus Pels, en dit geldt ook voor de populistische politiek:

Het populisme in de politiek en het populisme van de markt hebben dus eigenlijk dezelfde structuur. Populistische politici zeggen de stem van het volk te vertegenwoordigen, maar het is de vraag of het volk wel voor zichzelf kan spreken als de politicus niet eerst heeft gezegd wat het volk 'eigenlijk' denkt. 'Hij zegt wat ik denk,' zeiden velen over Pim Fortuyn. Maar dachten ze het eigenlijk wel voordat hij het had gezegd? Populisten willen graag 'luisteren naar de mensen' en 'vraaggestuurd' werken, maar vergeten dat hun aanbod van politieke slogans de vraag pas articuleert, en het onderbuikgevoel verheft tot een idee in de bovenkamer. Zowel in de politieke arena als op het marktplein gaat het dus om een wisselwerking tussen een elite van producenten, marketeers en merkenbouwers en een achterban van consumenten, kopers en kiezers. Pas in dit heen-en-weer tussen elite en massa, dit touwtrekken tussen ondernemers en klanten, worden economische en politieke behoeften vormgegeven. Het aanbod bepaalt evenzeer de vraag als de vraag het aanbod.¹⁷

Behalve dat Pels hier de populisten naar mijn mening grof onderschat, omdat ze zogenaamd 'vergeten' dat ze mensen politiek beïnvloeden, is het een zeer treffende analyse. Het revolutionaire aan dit inzicht, is dat het een groot manco aantoonde in de bestaande literatuur over populisme. Laten we de meest invloedrijke publicatie erbij nemen: de studie *Diplomademocracy* van bestuurskundige Mark Bovens.¹⁸ Kort na het verschijnen praatten PvdA-politici letterlijk de conclusies na, en ook David van Reybroucks *Pleidooi voor Populisme* is grotendeels schatplichtig aan het werk van Bovens.¹⁹ De analyse van Mark Bovens gaat uit van een liberaal mensbeeld (dat van het geïsoleerde individu, in andere woorden: de soevereine consument), waar kiezers net als consumenten op zichzelf staande behoeftes hebben, die gerepresenteerd moeten worden in het democratische systeem.²⁰ Zijn waarneming dat lageropgeleiden andere (conservatievere) voorkeuren hebben dan hogeropgeleiden, die onvoldoende gerepresenteerd worden, leidt tot een simpele technocratische oplossing voor de uitdaging van het populisme: meer lageropgeleiden in de politiek. Dezelfde analyse leidt ook tot de conclusie dat Wilders een gezonde toevoeging is aan het Nederlandse politieke landschap omdat de rechtse standpunten van zijn achterban eerder niet goed gerepresenteerd werden. Volgen we de argumentatie van Kremer en Pels, dan komen we tot heel andere conclusies. Als de elitaire, hoogopgeleide Fortuyn zijn merk politiek

kan verkopen aan lager opgeleiden, dan gaat het niet zozeer om intrinsieke behoeftes van lager opgeleiden die door lager opgeleiden moeten worden vertegenwoordigd, maar eerder om wie zijn wereldbeeld het beste verkoopt. Het betekent dat rechts misschien de slag gewonnen heeft wat betreft lageropgeleiden, maar daarmee is de oorlog nog niet verloren.²¹

Het hierboven beschreven politieke marketingproces, 'heen-en-weer' en 'touwtrekken' in de woorden van Pels, staat in de filosofische literatuur bekend als 'interpellatie'. Het kan ons een diepgaander begrip opleveren van de politieke werking van het populisme.

Het woord 'interpellatie' komt van de Franse filosoof Louis Althusser, die het op zijn beurt weer leende uit de psychoanalyse van Jacques Lacan. Althusser geeft als voorbeeld een politieagent die op straat 'Hé jij daar!', roept. Wie zich aangesproken voelt, erkent daarmee de autoriteit van de politieagent. Hetzelfde proces vindt plaats met de ideologische vorming van personen, aldus Althusser: ze worden aangesproken, geadresseerd door een ideologisch vertoog dat ze zich eigen maken.²² Het komt er grof gezegd op neer dat de politieke identiteiten en politieke voorkeuren van mensen niet per definitie vaststaan, maar gevormd worden in een communicatieproces. Nu had het mechanisme dat Althusser schetste veel weg van Aldous Huxley's *Brave New World*. Het concept interpellatie was voor hem een niet al te subtiel middel om te beargumenteren dat mensen van bovenaf gehersenspoeld worden en het willoos slachtoffer zijn van 'ideologische staatsapparaten'.

Een vruchtbaarder gebruik van het concept interpellatie vinden we bij Stuart Hall, een toonaangevend socioloog binnen *cultural studies*. Tijdens de opkomst van de populistische politiek van Thatcher schreef hij een aantal belangrijke teksten over de politieke techniek van Thatcherism.²³ Hall ziet interpellatie als een ideologisch rekruteringsproces, waarbij beeldvorming gebruikt wordt om de alledaagse leefwereld van mensen, via de beschrijving van concrete, reëel bestaande situaties, bepaalde politieke interpretatiekaders aan te meten. Het populisme van Thatcher was volgens Hall:

Geen retorische truc, omdat dit populisme handelt op basis van reële contradicties, en het een rationele en materiële kern heeft. Haar succes en effectiviteit zijn niet gelegen in een capaciteit om mensen om de tuin te leiden, maar in de wijze waarop het echte problemen bespreekt, echte en geleefde ervaringen, reële contradicties. Maar niettemin is dit populisme in staat om deze ervaringen in te passen in een discursieve logica die ze systematisch op één lijn zet met rechts beleid en rechtse politieke strategieën.²⁴

Voor zijn gebruik van het concept interpellatie beroept Hall zich in grote mate op werk van de Italiaanse marxist Antonio Gramsci. Nu is Gramsci door links grotendeels vergeten of verguisd, maar hij geniet een groeiende populariteit in het rechtspopulistische

kamp. Van rechtspopulisten zoals het Vlaams Belang of invloedrijke Republikeinen zoals Rush Limbaugh is het publiekelijk bekend dat zij zich door Gramsci laten inspireren.²⁵ Het is daarom ook niet zo vreemd dat er enkele interessante parallellen te vinden zijn tussen het werk van Gramsci en de politieke praktijk van Wilders.

WILDERS ALS POLITICUS VAN HET GEZONDE VERSTAND

Zag de militair strateeg Von Clausewitz oorlog als ‘voortzetting van de politiek met andere middelen’, Gramsci zag het precies andersom: politiek is oorlog. Hij onderscheidde daartoe de frontale oorlog of bewegingsoorlog (*war of manoeuvre*) met de stellingoorlog (*war of position*), in het eerste geval ging de politieke strijd letterlijk om het opnemen van de wapens en het omverwerpen van de gevestigde orde, in het tweede geval was het een strijd om ideeën, welk wereldbeeld is dominant, wie heeft de politieke en culturele hegemonie in de maatschappij? In dit laatste geval is het maatschappelijke middenveld, de media en het veld van de cultuur, het slagveld van de politiek.

Deze stellingenoorlog draait om het inwerken op het gezonde verstand – *common sense* – de alledaagse perceptie van de werkelijkheid die het overgrote deel van de bevolking heeft, en waarmee zij betekenis geeft aan hun sociale leefwereld. Dit moet gebeuren, zo schreef Gramsci, aan de hand van een eindeloze reeks ‘polemieken’, door ‘niet aflatende en aanhoudende inspanningen’, om de betekenis van bepaalde concrete situaties in te passen in het eigen wereldbeeld. Neem als voorbeeld hoe alle problemen rond integratie door Wilders, in een eindeloze reeks polemieken, stelselmatig herleid worden tot de islam als achterlijke religie die onverenigbaar is met de cultuur van het verlichte westen. Zo worden de problemen rond Marokkaanse hangjongeren, tegen sociologisch onderzoek in,²⁶ nooit geportretteerd als grootstedelijke achterstandsproblematiek, maar altijd herleid tot hun culturele en religieuze achtergrond. Wat Wilders doet, is niet het gehoor geven aan bestaande *common sense* opvattingen van de bevolking, maar het creëren van een nieuwe alledaagse perceptie van de werkelijkheid. Stelt Dick Pels dat ‘het aanbod van politieke slogans de vraag pas articuleert,’ Stuart Hall voegt hieraan toe, dat het hele eieren eten, de praktijk van politieke strategie en ideologisch conflict, erom draait in welke richting die vraag wordt gearticuleerd.

Wordt het integratievraagstuk verbonden met een linkse notie van emancipatie, of een rechtse notie van straatterror en islamisering? Het is de politieke praktijk van het bewerken van populaire opvattingen, zo ondervond Hall tot zijn schrik, waar Thatcher en populistisch rechts veel beter mee uit de voeten konden dan de sociaaldemocratische technocraten.

Thatcher c.s. was, in Halls analyse, een ‘vormende kracht’. Zij kon door het inspelen op de populaire moraal het gezonde verstand scherp naar rechts articuleren. Het probleem is dat men aan de linkerzijde vergeten is hoe politiek bedreven moet worden.

De sociaaldemocratie, aldus Hall, 'heeft geen idee meer van de educatieve en vormende rol van politieke partijen in verhouding tot de groepen die zij vertegenwoordigd en die – om gerepresenteerd te kunnen worden – eerst gevormd moeten worden, in politieke en ideologische zin.' En hij gaat verder: 'Links als geheel heeft in haar eenzijdige rationalisme volledig over het hoofd gezien dat het noodzakelijk is om in te werken van het gezonde verstand van normale mensen.'²⁷ Wat politici vergeten zijn is dat politieke representatie altijd die vorm van touwtrekken en heen-en-weer behelst, waar Pels aan refereert.

Natuurlijk hadden politieke partijen in Nederland voorheen eerst de zuil, het hele verenigingsleven, dat een min of meer samenhangende moraal en politieke verstandhouding in haar gelederen verspreidde. Dit alles is er echter niet of nauwelijks meer.²⁸ Het heeft plaatsgemaakt voor de politiek van 'Motivaction': het eindeloos statistisch bijhouden van de beleidsvoorkeuren van de bevolking en het daarop aanpassen van de politieke standpunten van de partij. Of, in de woorden van Gramsci: het zich beperken tot de 'effectieve realiteit'; met 'wat is', in plaats van 'wat zou moeten zijn'. In tegenstelling tot de diplomaat en de politiek wetenschapper, die zich beperken tot de bestaande machtsverhoudingen, is de ware politicus volgens Gramsci een passiemens, die niet slechts binnen de huidige machtsverhoudingen het beste uit de onderhandelingen wenst te slepen, maar die een nieuwe machtsbalans wenst te creëren:

De actieve politicus is een schepper, een initiator; maar hij creëert niet uit het niets noch beweegt hij zich puur in de troebele wateren van zijn eigen dromen en verlangens. Hij baseert zich op de effectieve realiteit, maar wat is deze effectieve realiteit? Is zij statisch en onbeweeglijk, of is het niet eerder een verhouding van krachten, in voortdurende beweging en verschuiving van balans? Als men zich erop toelegt een nieuwe balans te scheppen tussen de krachten die werkelijk bestaan en actief zijn – voortbouwend op de specifieke kracht die men als progressief ziet om deze te versterken en naar de overwinning te leiden – beweegt men zich nog steeds op het terrein van de effectieve realiteit, maar met het oog haar te beheersen en voorbij te gaan/haar te overstijgen (of om hier tenminste aan bij te dragen). Wat 'zou moeten zijn' is daarom niet minder concreet; het is zelfs de enige realistische en historiserende visie op de werkelijkheid, het gaat erom geschiedenis te schrijven en nieuwe denkbeelden te scheppen, alleen dit telt als politiek.²⁹

Het is precies deze Gramsciaanse opvatting van de politiek, de vormende en scheppende relatie tot de bevolking, die Wilders en nieuwrechts met succes lijken toe te passen. In tegenstelling tot het 'u vraagt, wij draaien', reiken zij de Nederlandse bevolking dus beeldvorming en politieke identiteiten aan. De lamledigheid van de andere politieke partijen in het bestrijden van deze politiek ligt aan het feit dat zij dermate gewend geraakt is aan het liberale wereldbeeld als *communis opinio*, aan het idee van

de soevereine consument, dat zij als een baby die nooit is blootgesteld aan bacillen, weerloos is tegen elke ideologische infectie. In andere woorden: zij weet domweg niet meer met ideologie en politieke strijd om te gaan. Het is tijd voor een 'nieuwlinks' dat, in navolging van nieuwrechts, de lessen van Gramsci ter harte neemt en 'scheppend' durft te handelen.

'Ziet u zichzelf als populist?', was de vraag die de gratis krant *Spits* aan Wilders voorlegde. Hij antwoordde met de vaststelling dat hij 'een politicus van het gezonde verstand' was. Waarvan akte.

DE LINKSE VOGELVERSCHRIKKER

Een van de grote problemen voor het formuleren van een linkse tegenstrategie om de verrechtsing in Nederland te keren, is dat er grote onduidelijkheden bestaan over de betekenis van het etiket 'links'. Nieuwrechts heeft een niet onbelangrijke rol gespeeld in deze begripsverwarring, aangezien het stelselmatig de gehele politieke elite afdoet als links. Deze tactiek van nieuwrechts kan gezien worden als een klassieke stromanredenering, een retorische techniek die erom draait je tegenstander allerlei virtuele eigenschappen toe te dichten en daar vervolgens keihard de aanval op in te zetten. Deze strooien pop, zorgvuldig opgetuigd door talloze interventies van Wilders, Verdonk en allerhande rechtse media, betreft de portrettering van links als een elite die de touwtjes stevig in handen zou hebben in politiek, media en maatschappelijk middenveld. Dit beeld van de linkse elite is er zo succesvol in gehamerd na de opkomst en ondergang van Fortuyn, dat zelfs mensen aan de linkerzijde van het politieke spectrum inmiddels lijken te geloven in het bestaan ervan.

Het vreemde aan deze ontwikkeling is dat de linkse vogelverschrikker juist naar voren is geschoven in een tijd dat links als ideologische kracht hoegenaamd niets meer voorstelt in Nederland. Linkse intellectuelen bijvoorbeeld, zijn tegenwoordig simpelweg onvindbaar, of zijn inmiddels tot 'inkeer' gekomen.³⁰ Degenen die links oproepen om een oplossing voor de kredietcrisis aan te dragen, lijken haast roependen in de woestijn. 'Waar is links?' was een titel op de voorpagina van *De Groene Amsterdammer* die tegelijkertijd verontwaardiging, verontrusting en verwarring kenbaar maakte. Tot op heden blijft links het antwoord schuldig. Als links bestempelde kranten, zoals *de Volkskrant*, zijn kritischer en cynischer ten opzichte van linkse politiek dan *De Telegraaf*. De kritiek op de macht van de linkse media komt juist op een moment dat rechtse media succes op succes stapelen en een enorme impact bewerkstelligen op het publieke debat: de campagnes van *De Telegraaf*, de *Elsevier* die Fortuyn lanceerde in zijn politieke carrière, het weblog *GeenStijl* dat mede heeft bijgedragen aan de val van Vogelaar.

Zelfs wie naar de opeenvolgende regeringen kijkt na de Tweede Wereldoorlog, moet constateren dat bovenal het CDA, maar nauwelijks links (de PvdA, GL en haar voorgangers, de SP), de belangrijkste politieke kracht is geweest in Nederland. Behalve

het kortstondige avontuur van Den Uyl is er zelfs nog nooit sprake geweest van een werkelijk overwegend links kabinet. Dat terwijl er volop rechtse kabinetten zijn geweest. Met enige moeite zou je kunnen stellen dat er een dominante politieke cultuur is die als een rode draad door alle politieke partijen heenloopt, en dat dit een linkse politieke cultuur is. En inderdaad, als je ervan uit gaat dat zelfs neoliberale *hardliners* als Rutte links zijn, zoals Wilders en Verdonk vaak beweren, dan kun je de hele elite als links bestempelen. Waar deze vergelijking echter op wijst is dat er een wisseltruc plaatsvindt waarbij liberaal met links op een hoop wordt gegooid. Wat Rutte namelijk in werkelijkheid wordt verweten door rechtspopulisten is dat hij de klassiek-liberale stroming in de VVD vertegenwoordigt, die wars is van (repressief) overheidsingrijpen. Opmerkelijk is dat men in de media dit steeds vaker de 'linkervleugel van de VVD' is gaan noemen. In plaats van een dominante linkse politieke cultuur die als een rode draad door alle partijen heenloopt is het realistischer om te spreken over een dominante liberale politieke cultuur. De Nederlandse democratie is namelijk, sinds de stichting door Thorbecke, gebouwd op liberale grondwaarden. De vraag is dus of wanneer Verdonk of Wilders VVD'er Mark Rutte wegzetten als te links, ze dan niet eigenlijk te liberaal bedoelen. Als kranten of het medialandschap door *GeenStijl* als te links wordt bestempeld, bedoelt men dan niet te liberaal? Als de rechterlijke macht als te links wordt gezien, omdat deze te lichte straffen uitdeelt, bedoelt men dan niet te liberaal? Is dat niet eigenlijk wat de rechtspopulisten in Nederland met elkaar gemeen hebben? Dat ze antiliberaal zijn? Zijn het niet net zozeer liberale geloofsartikelen die onder vuur liggen: het pluralisme dat aan de basis ligt van het multiculturalisme, de consensusdemocratie, de scheiding der sferen met bijbehorende fatsoensnormen, de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht?

Mijn punt is hier dat het rechtspopulisme, zoals bijna elk populisme, zijn pijlen richt op het gehele establishment, niet zozeer op links. Dat rechtspopulisten de elite afdoen als links heeft naar mijn mening niet zozeer te maken met een gebrekkige ideologische scholing of tekortschietend politiek identificatievermogen, maar eerder met politiek vernuft. Als je de elite en de media als links in plaats van liberaal bestempelt, geef je het gevoel dat het politieke landschap dramatisch uit het lood geslagen is en krijg je automatisch meer ruimte voor rechts. Zeker in een liberaal land als Nederland, waar de waarheid altijd in het midden ligt en de overwegend liberale media het idee heeft dat objectiviteit betekent dat zij zowel 'links' – of wat daar voor doorgaat – als rechts evenveel ruimte moet gunnen.

Natuurlijk zou een dergelijke veelomvattende herdefinitie van het politieke landschap niet mogelijk geweest zijn zonder de ideologische verwatering van linkse politiek sinds de jaren tachtig. De linkse politiek is zich in de laatste dertig jaar steeds minder gaan bezig houden met 'wat zou moeten zijn' en heeft zich steeds meer beperkt tot de effectieve realiteit, het idee dat verandering plaatsvindt door gehoorzaam en verantwoordelijk mee te spelen in de huidige machtsverhoudingen in plaats van te proberen tot een nieuwe machtsbalans te komen. Het gevolg is dat linkse systeemkritiek is verstomd, en alternatieven voor het neoliberalisme nauwelijks ontwikkeld en naar

voren geschoven worden. Deze ideologische verwatering komt verder tot uiting in de verwarrende vermenging van links met liberaal in het apolitieke label 'progressief', dat zowel VVD, als PvdA als Groenlinks en D66 hanteren. De precieze betekenis ervan blijft vaag en onduidelijk, behalve dat het een goedmoedig geloof in 'voortgang' communiceert. Waarheen of waar naartoe, dat schijnt niet veel uit te maken.

Een links antwoord op de verrechtsing in Nederland zou zich zo bezien allereerst moeten richten op de herovering van het label links. Dat geeft al aan hoe dramatisch het met linkse politiek gesteld is in Nederland. Deze herovering zou kunnen plaatsvinden door van linkerzijde weer een anti-establishment politiek te voeren, 'links' duidelijk af te bakenen van etiket 'progressief' door het polemiseren tegen het neoliberalisme, en daardoor de links-rechts tegenstelling op sociaal economische issues weer centraal te stellen. Deze anti-establishment politiek zou als doel moeten hebben om de kloof tussen burger en politiek niet zozeer weg te nemen (in zoverre dat al mogelijk is), maar de andere kant op te articuleren. Juist op het neoliberale karakter van de huidige elite moet worden ingespeeld. De financiële crisis biedt daarbij een uitgelezen mogelijkheid om een duidelijk links verhaal naar voren te schuiven.³¹

Tenslotte is er een belangrijke regel uit de Amerikaanse politiek, die ook op Nederland van toepassing is: als je jezelf politiek laat definiëren door je tegenstander, ben je al zo goed als verloren. Het is deze politieke hoofdzonde die in Nederland helaas maar al te gangbaar is.

NOTEN

- 1 Zie bijvoorbeeld het intrigerende boekje *Hatred of Democracy* van de filosoof Jacques Rancière (Londen 2007).
- 2 Cas Mudde, 'The Populist Zeitgeist', *Government and Opposition* 39 (2004) 4, 541-563.
- 3 Chantal Mouffe, *The Return of the Political* (Londen 1999) 152.
- 4 In een eerder artikel heb ik beargumenteerd dat er in Nederland geen linkse elite bestaat, maar eerder een overwegend liberale elite, die door rechts echter constant als 'links' wordt bestempeld. Deze tactiek van rechts moet gezien worden als een klassieke stroman redenering, men creëert een virtueel vijandsbeeld. Zie de conclusie van dit essay en zie het oorspronkelijke artikel. Zie: Merijn Oudenampsen, 'De Linkse Intellectueel als Vogelverschrikker' (2009), te downloaden op <http://www.waterlandstichting.nl/?p=artikelen&cs= bekijken&id=1585> (laatst bezocht 22 juli 2010).
- 5 *De Volkskrant*, 1 maart 2008. Wouter Bos toont in bovenstaand citaat overigens niet alleen over een gebrek aan strategisch inzicht te beschikken maar ook over een vrij minimale kennis van het marxisme. Zo kenmerkt het marxisme zich niet in geringe mate door het idee dat aan de kant van de uitgesloten groep gestreden moet worden om een nieuwe synthese te bereiken, terwijl Wouter Bos hier de kant van de gevestigde orde kiest. Ten tweede heet de marxistische dialectiek niet voor niets dialectisch *materialisme*: zij gaat ervan uit dat klassentegenstellingen primair een afgeleide zijn van economische verhoudingen.
- 6 Carl Schmitt, *Het Begrip Politiek* (Amsterdam 2001/1963) 63.
- 7 Simon Critchley, 'Crypto-Schmittianism' (2006) te downloaden op <http://www.stateofnature.org/crypto-schmitt.html> (laatst bezocht 22 juli 2010).
- 8 Kees Schuyt, *Democratische Deugden. Groepstegenstellingen en Sociale Integratie*. (Leiden 2006).

- 9 Zo pleitte Leefbaar Rotterdam voor het uitroepen van de noodtoestand in sommige Rotterdamse achterstandswijken. Zie: Gemeente Rotterdam, *Rotterdam Zet Door. Op Weg naar een Stad in Balans*. (Rotterdam 2003). Geert Wilders riep na 'de slag om Transvaal' voor een uitzonderingstoestand, en na de rellen in Gouda pleitte hij om het leger in te zetten op basis van een nooddecreet, dat vigerende wetgeving zou opschorten.
- 10 Ernesto Laclau, *On Populist Reason* (Londen 2005) 81.
- 11 De toespraak is terug te vinden op de website van de PVV: http://www.pvv.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=1288&Itemid=1 (laatst bezocht 22 juli 2010). Dat rechts niet het monopolie heeft op het gebruik van deze typische populistische techniek, blijkt overigens uit de gelijkenis tussen Wilders' speech en die van de linkse Amerikaanse presidentskandidaat John Edwards: 'Today, under George W. Bush, there are two Americas, not one: One America that does the work, another that reaps the reward. One America that pays the taxes, another America that gets the tax breaks. One America – middle-class America – whose needs Washington has long forgotten, another America – narrow-interest America – whose every wish is Washington's command. One America that is struggling to get by, another America that can buy anything it wants, even a Congress and a president.' Toespraak tijdens de Amerikaanse presidentiële campagne van 2004, terug te vinden op Wikiquote: http://en.wikiquote.org/wiki/John_Edwards (laatst bezocht 22 juli 2010).
- 12 Tjitske Akkerman, 'Populism and Democracy. Challenge or Pathology?', *Acta Politica* 38 (2003) 147–159.
- 13 De aflevering van het KRO-programma *Westermans Nieuwe Wereld* van maandag 15 september 2008. Terug te zien op <http://www.kro.nl/uitzendingen/aflevering3/aflevering3.aspx> (laatst bezocht 22 juli 2010).
- 14 Dick Pels, 'Marktpopulisme en Politiek Populisme', *Waterstof* 45 (2009). Online te raadplegen op: <http://www.waterlandstichting.nl/?p=artikelen&s=bekijken&id=1620> (laatst bezocht 22 juli 2010).
- 15 Frits Kremer, *Het Boodschappenbolwerk* (Amsterdam 2008).
- 16 Geciteerd in Pels, 'Marktpopulisme en Politiek Populisme'.
- 17 Pels, 'Marktpopulisme en Politiek Populisme'
- 18 Mark Bovens en Ancrit Wille, *Diploma Democracy. On the Tensions between Meritocracy and Democracy* (Utrecht/Leiden 2009).
- 19 David van Reybrouck, *Pleidooi voor Populisme* (Amsterdam 2008).
- 20 Hetzelfde gaat trouwens op voor de meeste andere sociaal wetenschappelijke analyses van het populisme, in het bijzonder het cultureel stemgedrag, zoals dat naar voren komt in *Het Bange Nederland* van Jan Willem Duyvendak, Ewald Engelen en Ido de Haan (Amsterdam 2007) of *Farewell to the Leftist Working Class* van Dick Houtman, Peter Achterberg en Anton Derks (New York 2008): zij hebben een liberale conceptie van representatie.
- 21 Het afschrijven van lageropgeleiden als intrinsiek rechts of conservatief is trouwens ook terug te vinden in de jaren zestig, juist de tijd dat de arbeidersklasse hoegenaamd links was (althans, dat is hoe sommigen er nu op terugkijken, zie Achterberg, Houtman en Derks). Geïnspireerd op het boek *De Eendimensionale Mens* van Marcuse, bedacht de kabouterbeweging bij monde van Roel van Duyn de klootjesvolktheorie. De arbeider zou gecoöpteerd zijn door consumptie, en de studenten en bohémiens zouden de kern vormen van de nieuwe 'lieve revolutie'. Een dergelijke neerbuigende vaststelling heeft natuurlijk iets van een *self-fulfilling prophecy*. En het lijkt erop dat we met de huidige politieke situatie de 'wraak van het klootjesvolk' beleven.
- 22 Louis Althusser, 'Ideology and Ideological State Apparatuses', in: Idem, *Lenin and Philosophy and other Essays* (New York/Londen 1971) 121–176.
- 23 Zie bijvoorbeeld Stuart Hall, 'Popular democratic vs authoritarian populism. Two Ways of Taking Democracy Seriously', in: A. Hunt (red.), *Marxism and Democracy* (Londen 1980) 157–185.

- 24 Stuart Hall, 'The Great Moving Right Show', in: Stuart Hall & Martin Jacques (red.), *The Politics of Thatcherism* (Londen 1983) 19.
- 25 Rob van Kranenburg, 'Whose Gramsci? Right Wing Gramscism', *International Gramsci Society Newsletter* 9 (1999), 14-18. te downloaden op http://www.internationalgramscisociety.org/jgsn/articles/a09_5.shtml (laatst bezocht 22 juli 2010). Een ander voorbeeld is het artikel 'Antonio Gramsci, leermeester van het VB' op de site van Blokwatch, te downloaden op <http://www.blokwatch.be/content/view/82/51/lang,nl/> (laatst bezocht 22 juli 2010): 'Wie een succesvolle staatsgreep wil plegen doet er goed aan eerst de radio- en televisiestations te bezetten om zo de publieke opinie te controleren. Die les heeft ook het VB geleerd. Daarom worden media en cultuur door geen enkele partij zo vaak onder schot genomen als door het VB. Want geen politieke macht zonder culturele hegemonie. Dat inzicht ontleent het VB aan de Franse Nouvelle Droite, dat het op haar beurt ging pikken bij de Italiaanse communist en Mussolini-tegenstander Antonio Gramsci.'
- 26 Zie bijvoorbeeld de studie van de Universiteit Utrecht over Marokkaanse jeugdcriminelen, die laat zien dat juist de Marokkaanse jongeren die beter geïntegreerd zijn in de Nederlandse maatschappij vaker crimineel zijn: Gonke Stevens, Violaine Veen & Wilma Vollebergh, *Marokkaanse jeugdcriminelen: een klasse apart? Onderzoek naar jongens in preventieve hechtenis met een Marokkaanse en Nederlandse achtergrond* (Den Haag 2009). Het bevestigt een eerder etnografisch onderzoek van Dirk Jan de Jong dat stelt dat problemen rond allochtonen jongeren eerder gezien moeten worden als onderdeel van een zich wereldwijd voordoende stedelijke achterstandscultuur, dan als gevolg van hun islamitische geloof of de cultuur van het land van herkomst van hun ouders: Jan Dirk de Jong, *Kapot moeilijk: een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' jongens*. (Amsterdam 2007).
- 27 Stuart Hall, 'Popular Democratic vs Authoritarian Populism', 184.
- 28 Een uitzondering aan de linkerzijde is de SP, die wel degelijk een vormende politiek bedrijft, zij het in een beperkte vorm. De 'partij van de straat' gaat inderdaad de straat op, de wijken in, en probeert, middels vertegenwoordiging van concrete belangen en conflicten, haar achterban uit te breiden en haar wereldbeeld te verspreiden. Er zijn echter twee belangrijke beperkingen: allereerst is zij in de media en het publieke debat totaal onzichtbaar, en het is juist hier waar op dit moment de strijd in grote mate wordt bepaald. Ten tweede lijkt zij, door haar nadruk op sociaal-economische verworvenheden uit het verleden en een gebrek aan politiek/intellectuele innovatie veroordeeld tot een defensieve en reactieve politiek, terwijl nieuwrechts aanvallend en proactief is.
- 29 Antonio Gramsci, *Prison Notebooks* (Londen 2005) 172.
- 30 Een verkiezing van *Vrij Nederland* uit 2008 die de twaalf meest vooraanstaande Nederlandse intellectuelen poogde te onthullen, kreeg al de typische reactie dat in Nederland het woord intellectueel een 'vies woord' is, dat ze hier niet bestaan of aan het uitsterven zijn. De selectie namen is niet zo snel politiek te duiden, maar de meest uitgesproken politieke figuren zijn eerder conservatief liberaal dan links te noemen (zo is Verbrugge een bekend conservatief, van Doorn staat bekend als liberaal conservatief, Ankersmit schreef het liberaal manifest) Hans Achterhuis beantwoordt hier misschien nog het beste aan het klassieke profiel van de linkse intellectueel, in de zin dat hij ooit in een ver verleden links was, toen dat nog trendy was. De typische linkse intellectueel is tot inkeer gekomen, heeft afstand genomen van politiek en utopie en heeft uit schaamte of lafhartigheid met het badwater (de Goelag, Stalin en Mao etc.) ook maar de baby (het linkse gedachtegoed) uit het raam gekieperd.
- 31 De val van DSB met bijna de gehele VVD-top in het bestuur bood zelfs een perfecte kans om liberaalrechts in de hoek te zetten en te associëren met de bonussen en het falen van de bankiers. Dat zelfs in de aankomende verkiezingen met de VVD leidend in de peilingen (zo lijkt de slogan: een stem op de VVD is een stem op de bankiers, een simpel inkoppertje), nauwelijks van dergelijke mogelijkheden gebruik wordt gemaakt, roept de vraag op wat er dan wel zou moeten gebeuren voordat men aan de linkerzijde eindelijk eens terugslaat.